

Sosyal Fonksiyonları Bakımından Tekkelerin Osmanlı'daki Yeri

Mustafa Özsaray*

Öz

Osmanlı Devleti halkın ilim ve irfan yönünden eğitiminde tekkelerin ve şeyhlerin rolünü daha kuruluş aşamasında farketmiştir. Tasavvuf ehli de devletin kendilerinden beklediği rolü ifa etmişlerdir. Bu anlamda Osman Gazi ile Şeyh Edebâli arasındaki birlik-telik daha sonraki padişahlar zamanında da devam etmiştir. Bu birliktelik, tekkeleri halk ile devleti birbirine raptedecek temel kurumlardan biri haline getirmiştir. Bundan dolayı devlet, müridlerin rûhî eğitimlerinin yapıldığı tekkelerin toplum yararına olan sosyal fonksiyonlarını da yerine getirmeleri için şeyhlere her türlü imkân vermiştir. Tekkeler bu imkânları hem insanların ilim ve irfan eğitiminde hem de toplum yararına olan sosyal faaliyetlerde kullanmışlardır. Tekkeler ile ilgili araştırmalarda onların sosyal fonksiyonlarına ana hatlarıyla temas edilmiştir. Bununla birlikte, bu konuda belgelere yeterince bakıldığı söylenemez. Oysa Osmanlı'da çok faal bir kurum olan tekkenin bu yönünün de belgelere dayalı olarak ortaya konulması gerekir. Çünkü Osmanlı Arşivi'nde son yıllarda tasnif edilen belgelerin sayısı artmıştır. Dolayısıyla tekkelerin bu yönünü ortaya çıkaran yeni verilere ulaşılmaktadır. Bu makalede, tekkelerin bu yönde üstlendiği role kısaca değinildikten sonra arşiv belgelerinden örnekler verilmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin bu köklü kuruma bakışı ve sosyal fonksiyonları bakımından tekkelerin Osmanlı Devleti'ndeki yeri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, tarikat, tekke, şeyh, derviş, Osmanlı Devleti.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü, İstanbul/Türkiye, mozsaray@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7148-3757

The Place of the Dervish Lodges in the Ottoman in Terms of Social Functions

Abstract

The Ottoman Empire realized the role of the dervish lodges in the education of the people in terms of knowledge and wisdom since its very first establishment stages. Sûfis also performed the role expected by the state. In this sense, this unity between Osman Gazi and Sheikh Edebâli continued during the later sultans. This unity has made the dervish lodges one the basic institutions that connect the people and the state. Therefore, the dervish lodges gave all kinds of opportunities to the sheikhs to perform their social functions for the benefit of the society, as well as the spiritual education of the disciples. The dervish lodges also used these opportunities for both basic tasks. In the studies on dervish lodges their social functions have been outlined. However, it cannot be said that the documents on this subject have been examined adequately. This aspect of the dervish lodges that were effective in the Ottoman State should be revealed by looking at the documents. Because, the number of documents classified in the Ottoman Archive has increased in recent years. Therefore, new data revealing various aspects of dervish lodges are reached. In this article, after mentioning the role of the dervish lodges throughout the history of Islam, it will be given examples from archive documents, and will be revealed the Ottoman Empire's view of this deep-rooted institution and its place in terms of its social functions.

Keywords: Sûfism, sect, dervish lodge, sheikh, dervish, Ottoman Empire.

Giriş

İslâm tasavvuf düşüncesinin teşekkül sürecinin zühhd hareketi ile başladığı ve ilk zâhidlerin sahabe devrindeki sade hayatı önemseyen zühhd telakkileri ve dünyaya bakış açılarının tasavvufun ortaya çıkmasına zemin hazırladığı kabul edilir.¹ Zâhidler ve sûfilerin zikir ve sohbet gibi faaliyetlerini daha ziyade evlerde ve camilerde yürüttükleri, yine gezgin dervişlerin evlerde ve ribâtlarda konakladıkları bilinmekteydi.² Ayrıca kabir kenarları, dağlardaki oyuklar da sûfiler ve gezginlerin ibadet ve riyazet için ikamet ettiği yerlerdendi.³ Özellikle mescidler, zâhidler ve sûfilerin tasavvuf geleneğinin usûl ve fikirlerini ortaya koydukları ve insanlara aktardıkları yerlerdi.⁴

İslâm medeniyetinin temel kurumlarından olan cami, medrese ve tekkenin Asr-ı saâdet'te Mescid-i Nebevî çatısı altında fonksiyonlarını icra ettiği ve Mescid-i Nebevî'deki ilmî, ictimai ve askerî işlevlerin tarihî süreç içerisinde bağımsız kurumlar haline geldiği ifade edilmektedir.⁵ Tasavvufî düşüncenin gelişmesi ve hayat tarzı olarak benimsenmesinin peşinden bu hareketin mescid, ev, ribât, kabir kenarları ve dağ oyukları haricinde kendine özgü mekânlarda teşkilatlanması ise kaçınılmazdı. Nitekim ilk olarak sûfi lakabıyla anılan zâhidin Ebu Haşim (ö. 150/767[?]) olduğu ve onun bir tekkesinin bulunduğu dair bilgiler bulunmaktadır.⁶ Daha sonraki asırlarda bir şeyh gözetiminde idare edilen teşkilatlı tekke-

- 1 Mehmet Necmettin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016, s. 41.
- 2 M. Baha Tanman - Sevgi Parlak, "Tekke-Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, s. 370.
- 3 Muhsin Keyanî, *Hankahlar Tarihi*, çev. Ali Ertuğrul - Süleyman Gökbulut, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2013, s. 79.
- 4 Keyanî, *Hankahlar Tarihi*, s. 92.
- 5 Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, s. 368.
- 6 Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns : Evliya Menkabeleri*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995, s. 153-154. Sûfi ve tasavvuf kelimelerinin kökü konusunda ihtilaf çıkmış ve birçok görüş ortaya atılmıştır. Klasik tasavvuf dönemi müelliflerinden Serrac, sûfi kelimesinin Arapça yün anlamına gelen "sûf" kelimesinden türediğini, sûfilerin yün elbise giymeleri dolayısıyla bu adın kendilerine verildiğini, nasıl ki gömlek giyinenin fiili tekammesi ile ifade edilirse sûfilerin ilmîne de tasavvuf denildiğini ileri sürmüştür. Onun bu görüşü en çok hüsn-i kabul görmüştür. (bk. H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, s. 23-27. Abdülkerim Kuşeyri, kelimenin kökünü önemsemeyerek, sahâbe, tâbiîn, etbâü't-tâbiîn, zâhid ve âbidlerden sonra sûfilere kastederek "Ehl-i sünnet cemaatinin içinde her anlarını Allah Teâlâ ile beraber geçiren, kalplerini her türlü gafletten koruyan seçkin bir grup tasavvuf ismi ile diğerlerinden ayrıldılar" diyerek sûfilere bu adın verilme gerekçesini izah eder. (bk. Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, terc.

lerin ilk örneği sayılabilecek bu tekke⁷ Şam'ın Remle kasabasında yaptırılmıştı.⁸ Yine kadın sûfilere Râbia'nın (ö. 185/801[?]) da özel bir mekânı vardı⁹ ki bu da tekkenin ilk örneklerinden sayılabilir. Tekkelerin ilk örnekleri sayılan bu yapılar zühd hareketi anlayışına uygun şekilde sade idi. Bu sade yapılar mutasavvıfların ibadet ve sohbet ettikleri yerlerdi. Bu yapıların varoluş sebebi ise burada yaşanan manevi hayat ile öğrenilen marifet ilminin başkalarına da öğretilmesi düşüncesidir. Resulullah'ın (s.a.v.) “Bizden bir şey işitip, onu aynen işittiği gibi başkalarına ulaştıran kimsenin Allah yüzünü ağartsın. Kendisine bilgi ulaştırılan nice insan vardır ki, o bilgiyi, bizzat işiten kimseden daha iyi anlar ve korur.”¹⁰ hadîsi ilmin saklanmayarak aynen aktarılmasını tavsiye etmektedir. İşte tekkeler de medreseler gibi bu tavsiye gereğince ilim ve irfan eğitimi yapma ve bunu yayma amacıyla oluşturulmuştur denilebilir. Tekkeler halk tarafından rağbet görmesi sonucunda İslâm coğrafyasına yayılmıştır. Tasavvufî düşünce ekollerinin tarikatlaşmaya dönüşmesi sonucunda her tarikat kendi usûlüne uygun şekilde teşkilatlanmış tekkelerini sosyal fonksiyonları ile birlikte ilim ve irfan hizmetine sunmuşlardır. Klasik tasavvuf kaynaklarının da teşekkül devri olan Selçuklu medeniyetinde cami, medrese ve hankâh üçlüsü ilmî hayatın zemini hâline dönüşmüştür. Selçuklu sultanları çoğu zaman sûfilere saygıda kusur etmemiştir.¹¹ Özellikle Moğol istilası ve başka sebepler yüzünden Mâverâünnehir, Hârizm, Horasan ve Irak bölgesinden Anadolu'ya gelip yerleşen ve çoğunluğu Türkler'in oluşturduğu kitleler içerisinde bulunan Sünnî yönleri ağırlıklı âlim, şeyh, derviş ve tarikatların faaliyetleri Türkiye Selçukluları tarafından da desteklenmiştir.¹²

Dilaver Selvi, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2009, s. 63-64). Hucvirî ise sûfi ismini kök bir kelimeden türetmenin doğru olmadığını, evliyanın muhakkık olanlarına ve velayette kemal derecesinde bulunanlara bu ismin verildiğini, dolayısıyla bu kelimenin muazzam anlamının bir cins ismiyle daraltılmaması gerektiğini savunur. (bk. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 1982, s. 115).

7 Osmanlı Türkçesi metinlerinde tekeye şeklinde yazılan bu kelime günümüzde tekke olarak kullanılmaktadır. Kelimenin kökeni hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Kelimenin kökeni hakkındaki değerlendirmeler için bk. Kara, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, s. 368-370.

8 Câmî, *Nefahâtü'l-Üns : Evliya Menkıbeleri*, s. 154.

9 Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, İlim ve Kültür Yayınları, 1985, s. 123.

10 Tirmizî, *İlim*, 7.

11 Kadir Özköse, “Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dini Sahaya Tesiri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 2, sayı 1, 2014, s. 16, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303772> (Erişim 27 Aralık 2020).

12 Ali Üremiş, “Türkiye Selçuklularında Bazı Sünnî Tasavvuf Hareketleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 28, 2010, s. 323, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257804> (Erişim 27 Aralık 2020).

Bütün bu gelişmeler sayesinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da etkili olacak tasavvufî düşüncenin toplum içerisinde iyice yerleşmesi ve tekkelerin bütün bir Anadolu coğrafyasına yayılması gerçekleşmiştir. Bu bakımdan Osmanlılar'ın tekke kurumunun fonksiyonelliğinden yararlanma fikrini, tarikatların faal ve etkin olduğu Anadolu Şelçuklu Devleti'nden devşirdiği söylenilebilir. Nitekim Osmanlı'ya birçok hususta ilham kaynağı olan Selçuklu'ya ait şehirlerdeki kamu görevlerinde, özellikle güvenlik işlerinde devletin temel fonksiyonlarını esnafın başı sayılan Ahî babalarının üstlendiği belirtilmektedir.¹³

Bu rolün bilhassa kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Osmanlı'da da aynen devam ettiği ve Ahîlerin kamu görevlerinin yanı sıra esnaf teşkilatı arasında da belirleyici bir tarikat olmaları dolayısıyla dînî ve ahlâkî ilkelere bağlı esnaf kesiminin halkla idareciler arasında bir köprü görevi üstlendiği söylenilebilir. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde şehirlerden en ücra köylere kadar ribât, zâviye, dergâh, tekke gibi yörelere göre değişik isimlerle adlandırılan bu kurumun halkla devlet ilişkilerine yönelik en önemli işlevi yönetenler ile yönetilenleri kaynaştırması olmuştur. Bilhassa eski zamanlarda tebaanın toprağı işleyerek yurt edinmesinde ve vatana aidiyet duygusunun yerleştirilmesinde ve bunun sonucunda Müslüman olmayan unsurların İslâmlaşmasında tekke yine başrolü üstlenmiştir.¹⁴

1. Osmanlı Devleti'nin Tekkelere Bakışı

1.1. Devletin Tekkeleri Himayesi

Osmanlı Devleti, kuruluş aşırında İslâm medeniyeti bünyesinde ortaya çıkan tasavvufî anlayışları ve bu anlayışların temsilcisi olan sûfilerin özel toplanma mekânları olan tekkeleri yine İslâm medeniyetine ait vakıf müessesesiyle bütünleştirip bunların kalıcı ve etkin kurumlar olmalarını sağlamıştır. Osman Bey'in (ö. 724/1324) evlenirken başmaklık (paşmaklık)¹⁵ olarak verdiği Bilecik Kazası'na bağlı Kozağacı köyü mahsulünün Mal Hatun tarafından babası Şeyh Edebâli'nin tekkesine vakfedilmesi¹⁶ bu himayenin ilk örneklerindedir.

13 Halil İnalçık, *Doğu Batı : Makaleler II*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 89.

14 Tekkelerin halk-devlet ilişkilerindeki rolü, iskân, fütûhat ve İslâmlaşmaya katkıları için bk. Mustafa Kara, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s. 113-123.

15 Paşmak (başmak) ayakkabı, pabuç anlamına gelir. Osmanlılar'da hanım sultanların elbise ve ayakkabı ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tahsis edilen araziye ise başmaklık (paşmaklık) denilirdi. (Mehmet İpşirli, "Paşmaklık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 34, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s. 186.

16 "Bilecik kadısına hüküm ki ecdâd-ı 'ızâmımdan merhûm Sultan Osman Gâzî Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân meşâyih-i 'ızamdan Edebâli merhûmun kerimesini tezevvüc eylediklerinde

Âşıkpaşazâde (ö. 889/1484), Şeyh Edebâli'nin (ö. 726/1326) Osman Gazi'ye kızını nikâhlaması olayını, onun koynundan çıkıp Osman Gazi'nin koynuna giren ay motifi ile tasvir ederek Şeyh Edebâli'nin devlete manevî bir ruh verdiğini, gaziler, dervişler ve Ahîler'in kuruluştaki rolünü ve devletin de bundan sonra bu zümrelerin siyasî görüş ve beklentilerine göre yapılanması gerektiğini anlatmıştır.¹⁷ Âşıkpaşazâde'nin rüya olayında işaret ettiği bu anlayış neticesinde oluşan siyaset tekkeleri halkla devleti birbirine raptedecek temel kurumlardan biri haline getirmiştir. Âşıkpaşazâde'nin düşüncesinin âfâkî bir düşünce olmayıp gerçeğe dayandığı sonraki beylerin uygulamasında da görülmektedir ki bu zümrelerin rolü devlet tarafından her zaman önemsenmiştir. Nitekim Orhan Gazi de, (ö. 763/1362) babasının vefatı üzerine, o zamandaki ulu zatların danışmanlığında yapılan miras paylaşımı toplantısı sırasında, riyasetten uzak durmayı tercih eden kardeşi Alâüddin Paşa'nın isteği üzerine Kite Ovası'ndaki Fodura isimli köyü dervişliği tercih eden kardeşine bağışlamış, o da Bursa'nın Kükürtlü mevkiinde bir tekke inşa ettirmiştir.¹⁸ Kurucu beylerin yanında bulunan devlet adamlarının nesli de aynı siyaseti takip etmişlerdir. Mesela, hicri 15 Rebülâhir 838 / m. 16 Kasım 1434 tarihli katalog kaydına göre Akça Koca'nın (ö. 728/1328)¹⁹ torunu Fazlullah Paşa Gebze'de inşa ettirdiği tekkenin hizmetlerini yürütebilmesi için

kazâ-yı mezbûra tâbî Kozağacı nâm karyeyi başmaklık ihsân ittiğinde müşârün ileyhâ dahî karye-i mezbûrenin mahsûlünü zâviyesine vakf idüb âyende vü revendeye sarf olunurken hâlen karye-i mezkûrede sâkin olan piyâde tâifesi emr-i şerîf mücebince kurbunda olan Söğüt derbendine varmağla karye-i mezbûre harâbe olub yerleri zirâ'at olunmayub hâlî kalmağla nesne hâsil olmadığı i'lâm olunmağın buyurdum ki vardukda bu husûsa bi'z-zât mukayyed olub karye-i mezbûrenin üzerine varub teftiş ve tefahhus idüb göresin fi'l-vâki karye-i mezbûre halkı emr ile mi göçüb mahall-i mezbûra varmışlardır eğer yerleri bi'l-fi'l kimesne tasarrufunda olmayub mahlûl ise âhardan ba'zı re'âya getürdülüb temekkün ittirilmekle mi ma'mûr olur ve bi'l-cümle karye-i mezbûre her ne vechile ma'mûr olmak mümkin ise tedârik idüb ve yazub bildiresin." (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâb-ı Âsâfî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHHM.d}], 31/481, 14 Cemaziyelâhir 985/29 Ağustos 1577).*

17 Halil Çetin, "Osmanlı Saltanat Rüyalari ve Tarihi Bağlam", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt 27, sayı 1, Temmuz 2012, s. 61.

18 Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, thk. Friedrich Giese, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1929, s. 35.

19 Akça Koca, Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından olup Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda hizmeti geçen uç beyidir. Osman Gazi devrinde Orhan Gazi'nin emrinde Sakarya ve İzmit yörelerinde akınlar yapmakla görevlendirilen beyler arasında yer alır. (Feridun Emecen, "Akça Koca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1989, s. 224.

çeşitli yerlerdeki mülklerini vakfetmiştir.²⁰ Osman Gazi'den sonra gelen padişahlar, hanım sultanlar ve devlet büyükleri tarafından himaye edilen tekkeler, zamanla ülke geneline yayılıp sosyal yapıyı ilim ve irfan temelinde bina etmişlerdir. Bu etkinin devamlılığı için ise devlet, kuruluşundan itibaren bir gelenek olarak bir belgede de ifade edildiği üzere şeyhlerin şeriat ilimleri ve tarikat adabı hususunda ehliyet sahibi olmasına önem vermiştir.²¹ Bu vasıfları hâiz şeyh efendiler hayır duası alınacak zatlar olarak görüldüklerinden dolayı vazife tevcihi ile maddi olarak desteklenmişlerdir.²²

1.2. Devletin Tekkelere Ünsiyeti

Osmanlı döneminde tekkeler irşad hizmeti dışında yaptıkları organizasyonlarla sosyal faaliyetlere de katılmışlardır. Bu yönüyle tekkelerin asıl işlevlerinin yanında aynı zamanda insanî ihtiyaçların giderilmesine yardımcı olan bir hayır kurumu gibi de faaliyet gösterdiği söylenilebilir. Nitekim 19. yüzyılda tekkelerle ilgili hazırlanan nizamnâmede, tekkenin “Bir şeyhin zâhiren ve bâtınen idâresi altında olup derûnunda dervîşân ve muhibbânın ikâmet ve mülâzemetleriyle seyr u sülûk ve tehzîb-i ahlâk ve iktisâb-ı feyz ve kemâlât eyledikleri müessesât-ı hayriyyedir”²³ şeklindeki tarifinde Osmanlı'da tekkenin asıl faaliyet alanı ile birlikte bir hayır kurumu olarak da görüldüğünü göstermektedir. Gerek irşad hizmeti gerekse sosyal fonksiyonlarını ifa edebilmeleri için vakıf gelirleriyle desteklenen ve bazı vergi kolaylıkları sağlanan tekkeler için daha sonraki asırlarda sadece bu avantajlar ile yetinilmeyerek görevlilerine maaşlar bağlanmış ve çeşitli vesilelerle aynî ve nakdî yardımlar da yapılmıştır. Devletin kuruluşundan itibaren teamül haline gelen himaye siyaseti kanun ve nizamlara da bağlanmış ve böy-

20 BOA. *Topkapı Arşivi Topkapı Sarayı Müze Arşiv Defterleri [TS.MA.d]*, 7084.

21 “Larende tarafından vârid olan tahrîrâtın hulâsa-i mefhûmunda fi'l-'asl Şeyh Erdoğan evlâdından ve Hâdim Müftisi merhûmun hulefâsından el-yevm medîne-i Larende'de tarikat-ı 'aliyye-i Nakşibendiyye meşâyihinden olan el-Hâc Ebû Bekir Efendi dâ'ileri 'ulûm-ı şer'iiyyede mâhir ve ma'ârif-i sûfiyyede ehliyeti zâhir olduğundan bundan mukaddem sevk ve ta'rifıyla İbrikli Mahallesi'nde bazı ehl-i hayrâtın binâ eylediği zâviyede ifâde-i 'ulûm-ı dîniyye ve terbiye-i ehl-i sülûk ile meşgûl...” (BOA, *Cevdet Evkâf [C.EV]*, 340/17265, 2 Zilhicce 1220/21Şubat 1806).

22 “...Şeyh-i mûmâ ileyh vücûh ile ri'âyet ve 'âtufete şâyân da'avât-ı hayriyyesi iğtinâm olunacak zevâtan olduğundan başka vezîrân-ı müşârûn ileyhümâ dahî mahsûs iltimâs itmiş olmağla gerek istid'â olduğuna üzere vazâif-i mu'ayyenenin rabtı ve gerek münâsib maldan mûmâ ileyhe kadâr-ı kifâye vazîfe tevcihi hususunun tanzimine mübâderet olunmak bâbında fermân-ı 'âfileri sudûr itmekle mücebince kuyûda mürâca'at...” (BOA. *C.EV.* 340/17265, 2 Zilhicce 1220/21Şubat 1806).

23 Mustafa Kara tarafından neşredilen bu nizamname için bk. Kara, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, s. 315.

lece kendilerine herhangi bir yönetici veya mahallî eşraf tarafından müdahale edilmesi önlenmiştir.²⁴

Osmanlı'da tekkelere yönelik idarî ve malî kolaylıklar kuruluştan yıkılışa kadar devam etmiştir. Tekkeleri devlet-millet bütünleşmesi ve devletin devamlılığı açılarından zarurî gören devlet aklının devletin yeniden yapılandırıldığı 19. yüzyılda da himaye siyasetini devam ettirdiği görülmektedir. 25 Rebülevvel 1296/19 Mart 1879 tarihli belgede, Şâzeliyye şeyhlerinden Muhammed Zâfir el-Medenî Efendi'nin (ö. 1903) inşa ettiği tekkeler ve medreselere kendi cebinden satın alıp vakfettiği arazi ve emlakın tekâliften muaf tutulmasından ve kolaylık gösterilmesinden bahsedilmektedir.²⁵ Bir örnek olarak verilen bu belge gibi daha birçok belgeyi arşivlerde bulmak mümkündür. Osmanlı Devleti'nin tekkelere sağladığı idarî ve malî kolaylıkların sebebi bu kurumun ilim ve irfan eğitimi ile birlikte sosyal fonksiyonları da icra etmesidir.

24 Şeyhlere maaş ödemeleri, tekkelere yapılan yardımlar ve müdahalenin önlenmesi hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Özsaray, *19. Yüzyıl- Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2021.

25 “Tarikat-ı ‘aliyye-i Şâzeliyye meşâyih-i kirâmından kutbu’l-‘ârifin merhûm Muhammed Zâfir el-Medenî Efendi'nin hâl-i hayâtında irşâd-ı sâlikin için seyâhat ve ikâmet eylediği ba‘zı bilâd-ı garbiyyede tekâyâ ve medâris-i şerife inşa eylediği gibi işbu medâris ve tekâyâda bulunub ezkâr-ı şerife ve ahz u terakkî-i ‘ulûm-ı münife ve ‘ibâdât u tâ‘at ile meşgûl ve me‘lûf olan fukarâ-yı dervîşân ve taleb-i ‘ulûm ile muhâcirîn ve mesâkin ve ‘âbirinin ve Kur‘ân-ı Kerîm tilâvetiyle iştigâl eyleyen sâlihînin ‘it‘âm ve idârelerine mahsûs ve münhasır olmak üzere kendi yedinden olarak bir mikdâr arâzî ve mezâri‘ dahî iştirâ ve ba‘zı ‘akârâtı te‘sis ve inşa eyleyerek bunların mecmû‘unu zikr olunan mîrâsa vakf ve tahsis ve âsar-ı hayriyyesi olan bi‘l-cümle mîrâsını Trablusgarb Vilâyeti mülhakâtından Hums Sancağı'na tâbi Mısrata Kâimmakamlığı merkezinde inşa eylediği tekye-i cesîmeye rabt ve ilhâk ittiğinden ve hîn-i irtihâlinde vasiyyeti mücebince cesed-i şerifleri sâlifü'z-zikr Mısrata'daki tekyeye defn olunmasından nâşf ekser-i fukarâ-yı Şâzeliyye tekye-i merkûmede temekkün ile gece ve gündüz meşgûl-ı ezkâr ve ‘ibâdât olmakda ve azîz-i müşârün ileyhînin münşeşir-i âfâk olan şöhretine binâen fukarâ-yı dervîşân ve seyyâhîn dâima mezkûr tekyeye zehâb ü iyâbdan hâli olmamakda bulunduklarından hayrât-ı mebhûsün anhâ ilâ kıyâmı's-sâ‘a hâl-i ma‘mûriyyetde kalmak ve barınmakda olan dervîşân ve taleb-i ‘ulûm ve ebnâ-yı sebîl ve muhâcirîn ve mesâkin ve huffâz-ı Kur‘ân taraflarından isticlâb-ı da‘avât-ı hayriyye olunmak üzere zikr olunan tekye-i meşhûre ile mülhakâtından bilâd-ı garbiyyede bulunan bi‘l-cümle tekâyâ ve zevâyâ ve medârise merbut arâzî ve mezâri‘ ve ‘akârât ve sâirenin şimdiye kadar kimesne tarafından müdâhale olunmamakda olmasıyla bundan dahî her dürlü tekâlifden muâfiyeti...” (BOA, *İrade Dahiliye [İ.DH]*, 783/63647).

2. Osmanlı'da Tekkelerin Sosyal Fonksiyonları

2.1. Tekkelerin İşlevi

Tekke, Osmanlı Devleti'nde önemli kurumlardan biridir. Çünkü Osmanlı'da, devlet ve toplumun tekke ve meşâyihle ilişkisi kuruluş felsefesiyle ilgilidir. Devletin bu kuruma olumlu ve himayeci bakış açısı kurumsal manada tekkeler ve şeyhleri son derece fonksiyonel yapmıştır. Osmanlı'da şeyhler, geleneksel olarak kendi usûllerine uygun olarak müridlerini irşad ettikleri gibi içinde yaşadıkları halkın problemleri ile de ilgilenerek halkla devlet arasında bağdaştırıcı bir rol üstlenmişlerdir. Bu bakımdan onlar sosyal sorumluluk kapsamına giren bazı vazifeleri de ifa etmişlerdir. Özellikle meşâyih ile sultanlar ve diğer devlet ricali arasındaki yakın ilişkiler dolayısıyla yapılan hizmetlerden halk da yararlanmıştı. Tabii ki tekkelerin sosyal tarafı kuruluş amacından gelmektedir. Tekkeler fertlerin ilmî, irfanî ve ahlâkî eğitimi ile birlikte sosyal ihtiyaçları ile de ilgilenmişlerdir. Buralarda yetişen güzel ahlâk sahibi kişiler iyiliği yayıp kötülüğü kaldırma vazifesiyle kendini sorumlu hissederek hayırlı toplumu inşa çalışmışlardır. Kuşkusuz meşâyih hayırlı toplumu oluşturma işini ulema ve rüesa ile birlikte üstlenmiştir. İslâm toplumunda bu vazife, «İçinizden hayra çağıran ve marufu emredip münkerden nehyeden bir ümmet bulunsun...»²⁶ âyeti gereğince rüesa, meşâyih ve ulema tarafından birlikte yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nin kuruluş felsefesi de "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın." ilkesidir. Tabii ki buradaki insanı yaşat ki ifadesi varlık sebebi doğrultusunda onu daima ihya et, inşa et mânâsına geldiğinin hatırlatılması gerekir. Bu durumda tekkenin sosyal fonksiyonu Osmanlı devletinin kuruluş ilkesiyle birebir örtüşmektedir. Yani her iki kurumda da insan öznedir, nesne değildir. Devlet de, tekke de, insanı ihya etmek için çaba göstermiştir. İşte bu ortak gaye sebebiyle her iki kurum kuruluşundan yıkılışına kadar insanı yaşatmak için birlikte hareket etmiştir. Bundan dolayı tekkelerin gönül terbiyesi mektebi olmasının yanında, güzel sanatlar akademisi, bilgi ve iletişim merkezi, spor alanı ve şifahane gibi işlevler de gördüğü ve bu işlevleri sonucunda tekkelerin siyasî, askerî, içtimaî ve iktisadî ahlâk ile birlik ve beraberlik ruhunun ilmek ilmek işlendiği yuvalar olduğu tespiti yapılmıştır.²⁷

2.2. Tekkelerin Sosyal Fonksiyonları

Osmanlı'da, diğer kurumlarda olduğu gibi tekkelerde de zaman zaman bazı sıkıntılar görülmüştür. Buna rağmen onlar devlet tarafından benimsenen irşad

26 Âl-i İmrân, 3/104.

27 Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ*, İstanbul, Osav Yayınları, 2007, s. 25.

ve sosyal fonksiyonları itibarıyla önemlerini korumuşlardır. Çünkü buralar müridlerin ahlâken yetiştirildiği ve müridlerin toplumu irşad için hazırlandığı mekânlardır.²⁸ İrşad görevi dışında bazı önemli fonksiyonları da yerine getiren tekkeler, Osmanlı'da resmî olmasa da devlet kurumlarıyla ortak hedefler için çalışan kurumlar arasındadır. Bu bakımdan tekke, İslâm medeniyeti içerisinde sınıfsal ayrıştırmaya gitmeyen, yani en alt tabakadan en üst tabakaya kadar insanın rûhî eğitimini üstlenen ve topluma faydalı bir fert olarak katılımını sağlayan kuruluşlarındandır. Tekke mensupları bu ilkelerden hareketle halkın yararına olan işlerde devletin yanındadır, sosyaldır ve paylaşımcıdır. Bu itibarla tekke tarihten gelen sosyal fonksiyonlarını Osmanlı Devleti de de yöneticilerin himayesinde sürdürmüşlerdir. Şimdi bu sosyal fonksiyonlara bakabiliriz.

2.2.1. Misafir Ağırhlama Hizmeti

Yolcuların barındırılması, misafir edilmesi ve onlara yemek verilmesi tekkenin önemli sosyal fonksiyonlarındandır. Bu kurumda birçok hücre dervişlerin, gezginlerin ve yolcuların kalması için hazırlanmıştır. Bir yerde misafir olarak kalan kişiye ise ev sahibi yemek verir. Bundan dolayı bu kurum insanların kalmak için tercih ettiği ve kendilerine yemek sunulan bir yer haline gelmiştir. Bu iş zaman içinde devam edip gelişmiştir.²⁹ Osmanlı'da da tarihî süreçte olduğu üzere tekkelerin bünyesinde garipler, fakirler ve yolcuların konaklayacağı misafirhaneler ve bunların doyurulması için matbahaneler vardı.³⁰

Tekkelerde gelip geçen yolcuların misafir edilmesi ve kendilerine yemek yedirilmesinin oraya yapılan yardımların bir şartı olarak devlet tarafından istenen bir kural olduğu, bu kuralın uygulanması hususunda çok titiz davranıldığı ve uymayanlar olursa uyarıldığı bir belgede görülmektedir. 2 Zilhicce 1022/13 Ocak 1614 tarihli Kastamonu kadısına gönderilen hükümde, Kastamonu'da âyende vü revendeye, yani tekkelere yolu düşenlere ve misafir olanlara yemek vermeleri gerektiği halde bunu ihmal edenlerin uyarılması emredilmiştir. Şabanözü kadısının ilamı üzerine Kastamonu kadısına bu konuda teftiş yapılması, kadımden bu usûl olduğu halde âyende vü revendenin sıkıntıya düşürüldüğü vâki ise bunun önlenmesi ve şer'-i şerif ve şart-ı vâkif üzere tekkelerde misafirlere yemek yedirilmesi emredilmiştir.³¹

28 Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 133.

29 Keyânî, *Hankahlar Tarihi*, s. 77.

30 Osmanlı tekkelerinde pişen ve mutfak kültürüne geçen bazı çorba, yemek ve tatlılar için bk. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf : 19. Yüzyıl*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004, s. 106-107.

31 "Kastamonu kadısına hüküm ki taht-ı kazânda vâki' olan tekyelerde ta'âm tabh olunub âyende vü revendeyi ta'âm ittirürler iken hâlen tekyenişinler âyende vü revendeye taâm virmeyüb ken-

Gariplerin ve yolcuların barınma ve doyurulmasına o kadar önem verilmekteydi ki tekke mutfaklarının bazı gıda ihtiyaçları da devlet tarafından karşılanmakta ve bunlara ödenen meblağın sözleşme şartlarına uygunluğu Meclis-i Meşâyih tarafından incelenmekteydi.³² Tırhala sancağına bağlı Adil Obası köyünde zâviye inşa eden salah ve takva sahibi Darende İsa Dede bin Mehmed'in gelip geçenlere ve gece gündüz gelip zâviyede konaklayanlara yemek verdiği için sahip olduğu koyunların yüz adedinden âdet-i ağnâm³³ alınmaması ile ilgili talebi üzerine çıkan bu konudaki 16 Rebülevvel 986/23 Mayıs 1578 tarihli hükümden de³⁴ devletin bu sosyal faaliyeti önemseydiği ve vergi muafiyeti ile gerekli kolaylığı gösterdiği anlaşılmaktadır.

2.2.2. Mazlumlara Kucak Açması

Tekkelerin önemli hizmetlerinden biri de gadre uğramış mazlumların sığınağı olmalarıydı.³⁵ Buna Osmanlılar zamanında Hamzavîlere kol kanat geren

düleri ekl ü bel' eyledikleri Şabanözü kadısı bulunan Mustafa İbrahim i'lâm ittiğinden müşârün ileyh yoluyla şer'le görülüb teftiş olunmak emrim olmuştur. Buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda erkân ve aslı takayyüd olub ol makûle taht-ı kazânda olan tekyeleri şer'le yerlü yerinde teftiş idüb fi'l-vâki' kadîmden âyende vü revendeye ta'âm virür iken hâlen tekyenişinler kendüleri ekl ü bel' idüb ol vechile âyende vü revende müzâyaka çekdikleri vâki' ise men' ve def' idüb bu bâbda şer'-i şerîf ve şart-ı vâkîf ve kadîmden olageldiği üzere 'amel idüb tekyenişinlere muhkem tenbîh ve te'kid eylesesin ki ta'âm tabh ittireler âyende vü revendeyi taâm ittireler bade elbette eylemeyenleri vukuu üzere yazub arz eyliyesin ki yerleri âhara tevcîh oluna ki bu bahâne ile ahz u celb olunmaktan ihtirâz eyliyesin." (BOA. A. {DVNSMHH.d, 80/284).

32 "Ba'zı tekâyâ ve zevâyâ ile hastahâne ve mekteplere Hazîne-i Celile'den muhassas ma'lûmu'l-mikdâr lahm ile kurbanlık ağnâm ve sâirenin taahhüdlerini hüsn-i ifâ eyledikleri Gurabâ-yı Müslimîn Hastahânesi Müdiriyeti'nden ve tekâyâ ve meşâyih-i kirâm cânibinden beyân olunan müteahhid-i sâbık İsmail ve Hacı Şakir efendiler uhdesine ihâlesi Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nin muhavvel tezkiresinde beyân olunub..." (BOA. *Bâbîâlî Evrâk Odası Evrakı [BEO]*, 1089/81639).

33 "Başlıklarda küçükbaş hayvanlardan alınan verginin adıdır. Bazı kayıtlarda resm-i ganem olarak da geçer. Şer'î vergilerden sayılan ağnâm resmine bazı sancak kanunnamelerinde âdet-i zekât da denilir. (Feridun Emecen, "Ağnâm Resmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, s. 478).

34 "Serfiçe kadısına hüküm ki Tırhala Beyi Mustafa mektûb gönderüb taht-ı kazânda Âdil Obası nâm karyede mütemekkin olan Darende İsa Dede bin Mehmed nâm kimesne salâh ve takvâ üzere olub ehubbâsıyla bir zâviye binâ idüb âyende vü revende ve bi'l-cümle gecede ve gündüzde gelüb konanlara ta'âm virüb yüz 'aded koyunundan 'âdet-i ağnâm alınmamak bâbında hükm-i şerîfim ricâ itmeğîn mezîd-i ganem kısmından yüz 'aded koyunundan âdet-i ağnâm alınmamak emr idüb buyurdum ki vardukda emrim üzere mezkûrun yüz âded koyunundan âdet-i ağnâm aldırmyasın..." (BOA. A. {DVNSMHD.d, 34/525).

35 Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 271.

Aziz Mahmud Hüdayî'nin (ö. 1038/1628) tavrı ve takibata uğrayanlara tekkesini açması örnek verilebilir. Hüseyin Vassâf (ö. 1929), Aziz Mahmud Hüdayî'nin Hamzavîlere karşı devletin şiddet siyaseti izlediği zamanda çok hassas davranarak şaibeden kendisini masun tuttuğunu, Sultan I. Ahmed'in (ö. 1026/1617) kendisine çok bağlı olması dolayısıyla bu hâlin zamanın vükelasının hoşuna gitmediğini, kendisine de zarar verilmek istenildiği hâlde onun işleri tedbirli yürütmedeki yeteneği sayesinde en ufak bir zarar görmediğini, hatta asitanesine Hamzaviyye ricalinden Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1660), Sadrazam Halil Paşa (ö. 1038/1629), Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi (ö. 1065/1655) gibi zatların sığındıklarını ve bu sebeple bunların halkın ve devletin takibinden kurtulduklarını aktarır.³⁶

2.2.3. Vatan Mücadelesinde Tekkelerin Rolü

İbadet ve gazayı bir arada yürütme konusunda kendilerine ehl-i suffeyi örnek alan ilk sûfiler gaza için sınırlara gidiyorlar ve ribâtlarda ikamet ediyorlardı. Ribâtların idaresini uhdesine alan sûfiler vardı. Bazı sûfiler sınır mücadelelerinde öldürülmüşlerdi.³⁷

Tekke mensuplarının gazalara katılması geleneği Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Osmanlı'da da tekkeler, istisnalar hariç tutulursa devlet ve toplum tarafından kendilerinden beklenen faaliyetlere iştirak etmeye özen göstermişlerdir. Gaza da bu faaliyetlerin en önemlilerinden biridir. Bilindiği üzere tekke mensupları kuruluşan itibaren seferlere katılmışlardır. Mesela Osman Gazi oğlu Orhan Gazi'yi Bursa'yı fethetmek üzere gönderdiğinde maiyetinde Şeyh Mahmud ve Şeyh Edebâli'nin kardeşi Ahî Hasan'ın yer aldığı kaydedilir.³⁸ Ordu şeyhi seferlere ve gazalara katılır, görüşlerini açıklar, vaazlarıyla askeri motive eder ve dua ederdi.³⁹

Şeyhler ve seyyidlerin sefer ve savaşlarda alem-i şerif ve sancağı dualadığı ve zikirlerle onları korudukları da aktarılır.⁴⁰ Yine savaş zamanlarında tekkelerde dualar icra edilmiştir. Devlet buna önem vermiş ve onlardan bu hususta faaliyette bulunmalarını istemiştir. Mesela, 29 Zilhicce 1203/20 Eylül 1789 tarihli hatt-ı hümayûndan anlaşıldığına göre, savaş halinde olan Osmanlı askerlerinin

36 Osmanzade Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, İstanbul, Kitabevi, 2015, 3/17-18.

37 Keyanî, *Hankahlar Tarihi*, s. 86-87.

38 Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013, s. 41.

39 Subhî, *Subhî Tarihi*, haz. Mesut Aydın, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 44, 531, 536.

40 Abdülkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 2/1013-1014.

zafer kazanması için İstanbul'daki tekkelerde uygulanan dua etme usûlü üzere Bursa'daki tekkelerde de dua edilmesi için araştırma yapılmış ve bu vesileyle hazırlanan defterlere göre meşâyih ve dervîşânın gönüllerinin alınması ve ihtiyaçlarının karşılanması için kendilerine hazineден maddi yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Bu muamele keramet sahibi olduklarına inanılan geçmiş şeyhlerin zâviyelerindeki fukaraya atıyyeler ihsanıyla gönüllerin alınması uygulaması üzerine yapılmaktadır.⁴¹

2.2.4. İskân Faaliyetlerinde Tekkelerin Rolü

Osmanlı'da tekkelerin bir başka fonksiyonu da fethedilen topraklarda yeni Müslüman köylerin kurulmasına öncülük etmek olmuştur. Balkanlarda ve Anadolu'da kurulan tekke ve zâviyelerin bulunduğu yerde ve onlara tahsis edilen vakıf arazilerinin etrafında çok sayıda Müslüman köy oluşmuştur. Adında kurucu şeyhin ismi veya tekke kelimesi bulunan bu köylerin varlığına arşiv belgeleri şahitlik etmektedir.⁴² Ömer Lütfi Barkan, bu anlamda tekkelerin, şeyhlerin ve dervîşlerin rollerini, “Birçok köylere ismini veren, elinin emeği ve alınının teri ile dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervîşler ve daima garbe doğru Türk akını ile beraber ilerleyen benzerlerini doğuran zâviyeler ve bu zâviyelerin harbe giden, siyasî nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zâviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat eden şeyhler...”⁴³ şeklinde tespit etmiştir.

41 “Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü veliyy-i ni'metim padişahım efendim-Mansûriyyet-i cünûd-ı muvahhidîn için isticlâb-ı da'avât-ı hayriyye zımında Âsitâne-i Aliyye'de ve etrâfda olan ba'zı mazanne-i kerâmet meşâyih-i salikîn zâviyeleri fukarasına atıyyeler ihsanıyla celb-i kulûb buyurula geldiği ma'lûm-ı çâkerânem olduğuna binâen bundan akdemce bir mu'temed bendeleri Bursa cânibine me'mûr olmağla o makûle mecma'-ı fukarâ ve sâlikîn olan tekye ve makamları taharrî ve defterini Dersaadet'e irsâl itmesi kendüye tenbîh ve sipariş olunmuş idi. Şimdi merkûm bendeleri bir kıt'a defterini surreleri tertîbiyle irsâl etmekden nâşi takdîm-i hâk-i pâ-yı şâhaneleri kılındı. Manzûr-ı 'âfîleri buyuruldukda ber-müceb-i defter cem'an surreleri beş yüz bir guruşa bâliğ olmağla meblağ-ı merkûmun Hazîne-i Âmire'den ahz ve ol vechile fukarâyı tevzî için mahalline irsâli husûsu muvâfık-ı re'y-i 'âfîleri ise fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü veliyy-i ni'metim efendim padişahım hazretlerindir. Hazîneneden virile.” (BOA, *Hatt-ı Hümayûn [HAT]*, 189/9034).

42 Anadolu ve Balkanların muhtelif şehirlerine bağlı bu köylerle ilgili birkaç örnek için bk. (BOA. *Cevdet Askeriye [C.AS]*, 213/9108; BOA. *C.EV*, 23/1144; BOA, *Ali Emiri Mahmud I, [AE.SMHD.I]*, 3/178.

43 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I : İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervîşleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, cilt 2, sayı 2, 1942, s. 284-285.

2.2.5. Emniyetin Tesisinde Tekkelerin Rolü

Zâviyelerin ve ribâtların yol geçitlerinde inşası bunların yolcularla birlikte askerî ihtiyaçların da karşılanmasına matuftur. Osman Gazi'nin bir gaza yolculuğunda Sakarya nehri kenarındaki bir geçitte bulunan Beştaş Tekkesi'nde konaklaması ve şeyh efendi ile suyun geçit verip vermeyeceği konusundaki istişaresiyle ilgili Âşıkpaşazâde'de geçen bilgiyi⁴⁴ teyit amacıyla saha araştırması yapan Halil İnalçık (ö. 2016), "Bunun gibi birçok misal, kırsal kesimde Ahî zâviyelerinin yol kavşağı ve geçitlerde kurulmuş olmasının nedenini açıklar" dedikten sonra, "Tespitlerimiz, ilk Osmanlı rivayetlerinin gerçek tarihî bilgiler içerdiğini ortaya koymakta, bu rivayetleri bir mit/efsane olarak bir tarafa atmanın yanlışlığını bir kere daha göstermektedir." görüşünü ileri sürmektedir.⁴⁵

2.2.6. İslâmî Şuurun Tesisinde Tekkelerin Önemi

İlk sûfilerden Ebu Hüseyin Nuri (ö. 295/908) tasavvufun ahlâk olduğuna, dolayısıyla söz değil ahlâk sahibi olmanın önemine dikkat çeker.⁴⁶ Bu ilkeyi kendine amaç edinen dervişlerin tekkelerde verilen sohbet ve zikir meclislerinde halkla bütünleşmesi, İslâmî eğitimle kendileri dışındaki mahalle halkının da bütünleşmesini sağlamıştır. Halkın sadece bilgi ve nasihatle değil görerek, hissederek ve yaşayarak bu paylaşımcı anlayışa şahitlik etmesi İslâmî bilinçlenmeye sebep olmuştur denilebilir. Külliye diye isimlendirilen dînî ve sosyal hizmet vazifesi gören yapılar topluluğunun ana yapısı olan cami ve mescidlerde hem dervişler, hem de çevredeki halk namazlarını cemaatle kılmakta, cami yanındaki medreselerde ilimler öğretilirken, tekke ve zâviyelerde ise ferdî ahlâkın tekâmülü sağlanmaktadır. Temeli Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından atılan Medine Mescidi'ne dayanan bu sistemi Osmanlı Devleti de Şeyh Edebâli'nin kurduğu tekkeli medreseli mescidde -ki burada ilim ve irfan eğitimi birlikte öğretilmekteydi- aynen uygulayarak işe başlamış daha sonraki devirlerde de bu uygulamayı devam ettirmiştir. Bu anlayış doğrultusunda camilerin merkezde olduğu külliyelerde medreseler ile birlikte tekkeler de inşa edilmiştir. Mesela Sultanahmed Camii inşası ile ilgili masarifat defterlerinde müştemilat içinde bir adet tekkenin de yer aldığı görülmektedir.⁴⁷

44 "... Vardılar Beştaş'ın tekyesine kondular. Şeyhe sordular su geçüd verir mi şeyh eydür gazilere geçittir, Allah fazlıyla der." (Âşıkpaşazâde Tarihi, (Giese neşri), s. 15).

45 İnalçık, *Doğu Batt : Makaleler II*, s. 88.

46 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 509.

47 "Hâliyen binâsı fermân buyurulan câmi'-i şerifdir ki zikir olunur-İmâret-i âmire matbahıyla ve kilâriyle ve firnuuyla cümlesi bir yerde olur me'kel ve anbarı dahî aded altı, dâru'l-hadis bir, medrese bir, hucurât-ı mülâzimin her ne kadar fermân olursa aded yirmi iki, mekteb-i sıbyân bir, tekye bir..." (BOA. *TS.MA.d*, 5112).

2.2.7. Meslekî Teşekkürde ve Kültür Sanat Faaliyetlerinde Tekkelerin Rolü

Osmanlı'da tekkeler fütüvvet anlayışı dâhilinde gençlere idealizmle birlikte meslek kazandırma konusunda da yardımcı olmaktaydı. Gençliğin başıboş bırakıldığı zaman toplum için ne derece zararlı olduğu, ancak onlara bir ideal verildiğinde ise beklenen faydanın alınacağı bilinen bir husustur. İşte bundan dolayı yöneticiler tekkeleri himaye konusunda gerekli hassasiyeti göstermişlerdir. Tekkelerde kişilerin özel kabiliyet ve istidatlarını geliştirmek için müsait ortam sağlanmış olması doğal olarak meslekî eğitim açısından da bu kurumu cazibe merkezi yapmıştır denilebilir. Fütüvvet teşkilatına bağlı Ahîler'in genellikle bir sanat erbabından olması⁴⁸ bunu teyit eder niteliktedir.

Tekkeler asıl vazifeleri olan mürîdlerin rûhî eğitiminin dışında edebiyat ve sanat açısından İslâm medeniyetinin gelişmesine çok büyük oranda katkı sağlamışlardır. Osmanlı ilim ve sanat adamlarının önemli bir kesiminin tekkelerde kurulan sohbetlere iştirak etmeleri buraları kültür merkezi haline getirmiştir. Bu faaliyetler tekke edebiyatı ve tekke mûsikîsi gibi kavramların edebiyat ve sanat terminolojisine girmesine de sebep olmuştur. Mutasavvıfların düşünce ve estetik zevkine sahip oluşları ilim ve sanata ilgi duyanları tekkelere yönelmiştir. Kültür ve sanat yönü güçlü olan kesimlerin tekkelere yönelişi neticesinde özellikle büyük kentlerdeki Mevlevî tekkelerinin birer kültür merkezi ve sanat akademisi işlevi gördüğü⁴⁹ görüşü yerinde bir tespittir. Mevlevîler'de ve Halvetîler'de önemli mûsikîşinâsların yetiştiği malumdur.⁵⁰

Osmanlı'da tasavvuf ehli vakfettikleri kitaplarla tekkelerde kütüphaneler de kurmuşlardır.⁵¹ Yine tekkelerdeki irşad hizmetleri ve sosyal faaliyetler dolayısıyla oluşan defterler ile sanatsal objeler, fotoğraf ve belgeler müzeli ve arşivlik malzeme açısından bu mekânların zenginliğini göstermektedir.⁵²

Özetle, müritlerin manevi eğitimleri yanında devlet ve toplum yararına yaptıkları bu türden sosyal faaliyetler sebebiyle Osmanlı Devleti'nde tekkeler resmî ve sivil hayatta önem verilen kurumlardan olmuştur. Tekkelerde görülen

48 Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 66.

49 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ : 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 209.

50 Kara, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, s. 145.

51 Hüseyin Vassaf, bu kitapların tekkelerin kapatılmasından sonra toplandığını ve bazı kütüphanelere kaldırıldığını aktarır. (Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/26.)

52 Bu konudaki bir çalışma için bk. Bayram Ali Kaya - Sezai Küçük, *Defter-i Dervîşân*, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi, 2011; Yıldırım Ağanoğlu, *Rumeli'de Bir İrfan Ocağı Ohri Halvetî Hayâtü Âsitânesi*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2016.

bazı aksaklıklar ise himaye siyaseti gereğince giderilmeye çalışılmış ve yeri geldiğinde siyasî ve idarî kurumların ıslahı gibi bu kurumun da ıslahına yönelik tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Osmanlı zamanında oluşan eğitim, kültür ve medeniyette tasavvufî düşüncenin izleri çok belirgindir. Bunun sebebi devletin kuruluşundan itibaren sultanların duası makbul şeyhlere destek olmaları, şeyhlerin de hem müridlerinin rûhî terbiyelerini gerçekleştirmeleri hem de sosyal faaliyetlere onlarla birlikte iştirak etmeleridir. Bu anlayış çerçevesinde, Osmanlı sultanları ile meşâyih arasındaki dayanışma, sosyal faaliyetleri de kapsayacak bir şekilde gelişmiştir. Bu itibarla, meşâyih ve dervîşân sosyal sorumluluk bilinci ile hareket edip, tekke merkezli yaptıkları organizasyonlarla sosyal faaliyetlere katılıp toplumla bütünleşmişlerdir.

Tekkelerin sosyal fonksiyonları kuruluş amacından gelmektedir. Tekkeler, insan-ı kâmil yetiştirme merkezleri olarak kuruldukları için, toplumu oluşturan fertlerin ilmî, irfanî, ahlâkî, hatta kimi tekkelerde meslekî boyutlarıyla da eğitimi üstlenmişlerdir. Bu sebeple tekkeler ilim ve irfan merkezleri olarak en alt tabakadan en üst tabakaya kadar hitap ederek, insanın eğitimi ve topluma faydalı bir fert olarak katılımını sağlamaya çalışmışlardır.

Devletin tekkelere yönelik olumlu bakışı, himayeci yaklaşımı ve devlet ve halk yararına hizmet beklentisi sebebiyle tekkelerin de sosyal fonksiyonları çeşitlenmiştir. Bu verimli ve bereketli ortamda, tekke mensupları arasında ilmî, siyasî, idarî, iktisadî ve askerî alanlarda öne çıkan kimseler yetiştiği gibi edebiyat, sanat ve mûsikî alanlarında da temayüz etmiş zatlar çıkmıştır. Fethedilen yerlerde halkın iskânı ve İslâmlaştırılması, fakir fukaranın yedirilip içirilmesi ve barındırılması da tekkelerin önemli sosyal görevleri arasında olmuştur. Şeyh efendiler ve tekke mensupları savaş ve barış zamanlarında devlet-millet dayanışmasını sağlamak için dua meclisleri düzenlemişler ve gerektiği zaman savaflara katılmışlardır. Bu vazifeleri dolayısıyla tekkeler halkla devlet arasında bütünleştirici bir rol üstlenmişlerdir. İşte bu sosyal fonksiyonları sebebiyle tekkeler, Osmanlı Devleti'nde, mümtaz bir yere sahip olarak devletin kuruluşundan son anına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]*, 31/481. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]*, 80/284. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]*, 34/525. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Topkapı Arşivi Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri [TS.MA.d]*, 70/84. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Topkapı Arşivi Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri [TS.MA.d]*, 5112. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkâf [C.EV]*, 340/17265. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkâf [C.EV]*, 23/1144. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Cevdet Askeriye [C.AS]*, 213/9108. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *İrâde Dahiliye [İ.DH]*, 783/63647. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*, 1089/81639. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümâyûn [HAT]*, 189/9034. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Mahmud I [AE.SMHD.I]*, 3/178. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

2. Diğer Kaynaklar

Abdülkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Ağanoğlu, Yıldırım, *Rumeli'de Bir İrfan Ocağı : Ohri Halvetî Hayâtî Âsîânesi*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2016.

Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, thk. Frederich Giesse, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1929.

_____, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.

Attâr, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, İlim ve Kültür Yayınları, 1985.

Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016.

Barkan, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I : İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Derişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, cilt 2, sayı 2, 1942.

Câmî, Abdurrahman, *Neşahâtü'l-Üns : Evliya Menkıbeleri*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995.

Çetin, Halil, “Osmanlı Saltanat Rüyaları ve Tarihi Bağlam”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt 27, sayı 1, Temmuz 2012.

Emecen, Feridun, “Ağnâm Resmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

_____, “Akça Koca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1989.

Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982.

İnalçık, Halil, *Doğu Batı: Makaleler II*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2008.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ: 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

İpşirli, Mehmet, “Paşmaklık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 34, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.

Kara, Mustafa, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

_____, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011.

Kaya, Bayram Ali - Küçük, Sezai, *Defter-i Dervîşân*, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.

Keyanî, Muhsin, *Hankahlar Tarihi*, çev. Ali Ertuğrul - Süleyman Gökbulut, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2013.

Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2009.

Özköse, Kadir, “Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dînî Sahaya Tesiri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 2, sayı 1, 2014, s. 16, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303772> (Erişim: 27 Aralık 2020).

Subhî, *Subhî Tarihi*, haz. Mesut Aydın, İstanbul, Kitabevi, 2007.

Tanman, M. Baha - Parlak, Sevgi “Tekke-Mimari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011.

Üremiş, Ali, “Türkiye Selçuklularında Bazı Sünnî Tasavvuf Hareketleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 28, 2010, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257804> (Erişim: 27 Aralık 2020).

Vassâf, Osmanzade Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, İstanbul, Kitabevi, 2015.

Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Süfîler, Devlet ve Ulemâ*, İstanbul, Osav Yayınları, 2007.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 19. Yüzyıl*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004.

